

ի ձեռին կամ սրինգ ի բերան՝ վեր ի վայր ոստոստելով պէսպիսի կաքաւչաւան կերպաւորութեամբ ներկայացնեն՝ արտասովոր իմն ներդաշնակութեամբ՝ «Իրք Ենե» վից տառերն:

Ս. ՏԵՐ Մ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

(Շարայարելի)

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՁԵՌԱԳԻՐՔ

Ս. ՂԱԶԱՐՈՒ ՎԱՆՔԻՆ

(Շար. տես Բազմ. էջ 39)

Ձեմ կրնար ձեռքէ թողուլ դեռ Գագիկ Հեթուման Բժշկարանը, զոր արդէն նրկատեցի՝ իբրեւ ամենահինը և եզակւանը՝ գէթ առ այժմ, և կարևոր կը համարիմ զրել անոր մասին դոյզէ տեղեկութիւններ ևս, քանի՜ որ ըսի թէ հետագայ Հայ բժշկարանները մեծագոյն մասամբ ձուլուած են անոր վրայ, կամ զրուած՝ անոր հետեւողութեամբ:

Բժշկարանիս սկզբնական վից մաշած թերթերուն համար հարևանցի մը զրած եմ նախապէս, թէ Արիստոտէլի անդամազնական գործերէն քաղուած մ'ըլլալ կը թուի, բայց այժմ՝ անոր այդ մաշած մասերը կարենալ կարողալէ վերջ, կը զիտեմ, թէ աւելի Գրիգոր Նիւսապի մարգակազմութենէն է այն՝ քան թէ ուրիշ տեղէ. հետևաբար պէտք է վերաբերի այն Ըրդ դարու նշանատր Գրիգ Ստեփանոս Եպիսկոպոս Սիւնեցիին, որ ինչպէս գիտենք՝ Գրիգոր Նիւսապի մարդակազմութիւնը՝ կամ Յաղագս բնութեան մարդոյ գիրքը թարգմանած է 717ին կ. Պոլսոյ մէջ:

*

Կ'արժէր որ անկէ քանի մը մասեր առտապէի հոս. բայց ուրիշ առթի վերապահելով այդ դժուարին գործը՝ բաւ կը համարիմ առ այժմ զրել միայն անոր վերջաբանական մասը՝ որ է.

« Ո՛վ սիրելիք և պատուական եղբայրք « որ ընթերեալք և շէք զմարդասիրտքիսն « Աստուծոյ, որ զայսպիսի հակառակս, Դ, « տարերցս ի միասին գոյացուցի է, և կաւ « տարեալս ստեղծեց զմեզ մարմնաւ և աւ « մեկայն անդամաւ, և նման արարեր զմեզ « երկնի և երկրի զազանաց և անասնոց « Աստուծոյ և հրեշտակաց, որոնք և ետ « զամենայն արարածս ի պէտս մեր գեռունս, « զկառունս, զգազանս և զանասունս, զսաւ « ղոնս և զքաղունս՝ ի ծառայութիւնս մեր, « որպէս և ինքն հրամայեց և առե. հկարք « արասցուք մարդ զըստ պատկերի մերոնք « և ըստ նմանութեան և իսխեսցէ ձկանց « ծովոս և ամենայն ստեղծ. զի ինքն Քրիստ « տոս արհնեալ է յաշիտեանս ամէն »:

Եւ բոլոր բժշկարաններուն մէջ կը զըտենք Նիւսապիին Անդամազնութեան այս կտորը, զրեթէ նոյնութեամբ, նոյն բառերով կամ քիչ փոփոխութեամբ:

*

Գագիկի բժշկարանէն՝ նախորդ յօդուածիս մէջ քանի մը մէջբերումներ արդէն ըրած ըլլալով՝ չեմ անդադառնար անոր, բայց կը զրեմ մաս մը այն բառարանէն՝ որ կից է բժշկարանիս, և որ կը կրէ՝ « արարգմեռութիւն տեղեկաց ղեկոյց յայլ լեզուաց ի մերս » վերնագիրը: Չորս էջ կը զըսուէ այն այբուբենի կարգով, և կը սկսի.

Աֆրիկոնս ի կրիտն լինի. նման է ծայրբրնի ձեղի — Աֆրիկոն՝ որ է խալիւլին և հագրի խեծն — Ալքալոյոսք՝ բեկեկոյ խեծն — Ասկալիսկրաս՝ մրկլեւտիս — Ալքրոտանոն՝ բարձկեկէկ — Ալքիսոք՝ վաղմեւուկ — Բարպուլեո՝ ծիւնել — Գազմագի՝ գմուշապտուղ — Դուկոն՝ վայրի ստեղծիկն հոռուս — Խիարշումար՝ ի հեղկաց գայ — Հելիսոն՝ ծնեկէկ — Կեղոյոն՝ հայխունկ — Կառտամա՝ կոտիմն — Կորդոն՝ ծայրբրն — Հալիւլալար՝ սամիր — Հոռմայտի՝ բրբիկիւ — Ղաֆէք՝ որ է երեսնակն՝ այլք ասկն դուսարա և հոռմերէն պատերիւն,

խոտ է՝ քիզայերկայն ի ժայրե ծիրանի ծաղկի։
— Մրվոր՝ հալվորուկ։ — Մազարիթե՝
տերեւատ։ — Մամիրա՝ հողմափայտու։ —
Ուն՝ բաշխատի։ — Պետտսեկիւն՝ վայրի
ըրեկ։ — Պրիեց՝ շախրա՝ որ է վայրի
խախաւ։ — Պապուրի՝ ինձոր խոտն է։
— Ջանդիւսո՝ երկնաւոր տակ՝ ի կրիտե
լիւի։ — Ռիսեղ՝ խառածիւ։ — Ռասե՝
կըզմուխ։ — Ռաստուդր՝ յոնից քար, և է՝
այրած պղինձ։

Եւ այս բոլոր բառերը՝ կարգաւ և աւելի ընդարձակ կը գտնենք հետագայ բոլոր բժշկարաններուն մէջ, որոնք՝ կամ այն է թէ ասկէ օրինակուած են, և կամ աւելի ճշտագիր նախատիպ մը ունեցած են։

*

Բայց որո՞ւ գործը կրնար ըլլալ արդեօք այդ նախատիպ օրինակը։

Տեսանք որ այս բժշկարանիս համար գրուած է՝ թէ թարգմանուած է Գագիկ յաղթող թագաւորին ժամանակը, և թէ այս Գագիկը՝ ըստ Հ. Արսէն Սուքրեանի և Հ. Ղևոնդ Յոփնանեանի՝ պէտք է ըլլայ Գագիկ Ա. մեծայաղթ թագաւորը, որ իշխած է Քրիստոսի 990 — 1020 թուականին։ Արդ այս թագաւորին ժամանակ ներն է որ կը ծաղկի գիտուն Գրիգոր Մագիստրոս, այն՝ որ ունի բժշկական սքանչելի գրուածներ իր համբաւաւոր Թոկլոթեոսին մէջ¹, և բժշկական դասականողութիւններ ըրած է Սանտհնի հոչաւաւոր վանքին մէջ, ինչպէս պատմած եմ մանրամասն՝ երբ 1920ին Կ. Պոլսոյ Հայ բժշկական միութեան մէկ նիստին կը կարգայի այս մասին աշխատութիւն մը²։

1. «Գրիգոր Մագիստրոս Թոկլոթեոս» Կ. Կոստանեանց. Աղէքսանդրապոլ 1910, էջ 314-315.

2. «Իււստա» Կ. Պոլսոյ 6 յունիս 1920 էջ 83-86.

3. «Արաբս» ամսագիր Էլմեթեմ 1909, Թիւ յուլիս — օգոստոս, էջ 590.

Արդեօք չէ՞նք կրնար Գրիգոր Մագիստրոսի գործը համարել Գագիկի օրով կասարուած թարգմանութիւնը այս բժշկարանին։

Ուրիշ առթի թողլով աւելի բացայայտել այս յոյժ կարևոր կէտը՝ կը փութամ ըսել, թէ շատ հաւանական է որ Էջմիածնի Մատենադարանին ձեռագիր բժշկարանը որ Զիւն, այսինքն (725 + 551 =) 1276 թուականը կը կրէ և աւելի հին է, թերեւ այս բժշկարանին աւելի ճշգրիտ մէկ օրինակն ըլլայ, ինչպէս նաեւ Երուսաղէմի վանքը գտնուած ձեռագիրը, որ վերաբերած է՝ « մեծի և քարեպաշտ իշխանին Սևաստասին Հրամոյ որոյն Աշէրի քարեպաշտի »³։ Ս. Ղազարի ձեռագրին Հեթումն է այս որ Սևաստոսութեան (մարաթաւսութեան) պաշտօնը ընդունեց 1294-1307 ժամանակամիջոցին։

*

Ակնարկ մ'ալ բժշկարանին Գ.րդ մասին վրայ ու վերջացնեմ։

Այս՝ այն մասն է, որու համար ըսի թէ Միւթթար Հերացիի աշխատութիւնը ըլլաւ է։ Բաւական մանրամասն խօսեցայ արդէն անոր վրայ, բայց մէջըրեւոյններ անկէ գրեթէ չըրի. ուստի անոր զանազան տեղերէն կը քաղեմ քանի մը կտոր՝ որ ցոյց կու տան թէ անոնք ծառայած են ուրիշ բժշկարաններու խմբագրութեան, զոր օրինակ.

*

« Վասն ամենայն ցեղ քորացաւորեան. « Եւ իր նշան այս է՝ մարդոյն ջերմու. « Թիւն դիպի և զշունչն չկարէ կրկնել « և թ երեսն կարմիր է և ի յայտ ի ներս « կուրծքն ցաւի և ծանրնա և հուզա՝ այս « է նշան թոցացավի։

« Երակ ի բասիրիկէն և մտպուիս այս։ « Չոր թուգ սպիտակ Թ հատ. մատու. « տակ Գ.ղը՝ յունապ իմ, հատ. խորա. « սանի չամիչ կտված ի.դր զպմթան

« ԼՍ. հատ, չոր մանիշակ Դ.դր'' ջուր Բ.լա
« եփէ որ միա ճ.դր քամէ և ած ի ներս
« խիարշամբրի մէջ Դ.դր տորբէ դեղերովտ
« և ի ներս խառնէ և ճուլապ ԺԵ.դր և
« զամէնդ միաւորէ և խմցո'' տաք »:

« Որո կուշտն ցաւի կողիցն ներքեւ
« խոցտեւով, մանավանդ թէ ցամաք հազ
« զա և ջերմութիւն լինի՝ և ցաւն կող-
« խառն՝ եթէ զայս նշանիս տեսնես՝ ի
« բասիլիկէն երակ ի յայն դհն ուր խիստ
« ցաւի. և թէ ցաւն կողիցն ներքեւ լինի
« ի ներս ի կուշտն և լինի խիստ ծարաւ
« և ջերմութիւն, զերակտ առ և շինէ մշտ-
« արիւր զայս »:

« Պղպեղ Դ.դր'' սամիս ԺԼ.դր. աղա՛
« մաղէ՛ մեղրով շաղէ և տուր ի զլթորի
« չաք և ի հետ տաք ջուր Ա կթխա փոքր
« և գարեջուր շաքարով և նշի ձիթով
« և այլն »:

*

Լեզուի յատկութիւնը մանաւանդ Զեր-
մանց Մխիթարաբեկն շարագրութեան հետ
ունեցած սերտ նմանութիւնը դիտողութեան
առնելով՝ կարելի չէ զայն Հերացիէն զատ
ուրիշ վերագրել:

Ուրիշ օրինակ մ'ալ.

« Վասն զանկկցովի՝ մամացի և քարի
« որ առ մարդ ընձախ: Թորժամ առ մարդ
« քար ընձախ և կամ զանձակցութիւն և
« կամ միգագրաւի՝ որ ի բուշտն լինի և յի-
« ռիկամունսն: Ասացեալ է զաղիանոս՝ թէ
« այս ցաւոցս ընծայողք են Ա ցեղ կաթն
« հին և նոր պանիր՝ կորկոտ՝ կճզակ՝
« չոր հաւ՝ քաղա՝ պղտոր ջուր և թանձր
« զինի: Մամացն՝ որ կտրիճ մտո և ճուր
« մտո է՝ և քարիբուշտն լինի. և ալեորի՝
« յերկկմունքն լինի. և նշ'' որ մէջքն
« ցաւի՝ գոգն արգիլի՝ և դու զեղ արա
« որ զգոգի ճանրալն սրբէ և յորդրէ. զի
« եթէ ճանրալն լվանվի և գոգն յորդրէ՝
« այլ պաճառ չկա քար ընծաել »:

*

Իբրեւ բժշկական գրուած արժէքաւոր է
գրուածը և գուրկ չէ գիտական յատկու-

թենէ, բայց մեղադրելի սխալներով գրուած
է բոլորը, այնպէս որ տեղ տեղ կատա-

րելապէս անընթեռնելի է:

Ժամանակի քննութեան և հետախու-
զութեան կը թողու՛մ յայտնել թէ արդարեւ
Մխիթար Հերացիի՞ կը վերաբերի այն՝
թէ ուրիշի մը, և առ այժմ ես չեմ դա-
դրիւր այս բժշկարանը նկատել Հայ բժըշ-
կական պատմութեան թանգ մէկ զանձը,
որ կը պահանջէ դեռ երկար ուսումնասի-
րութիւն, զոր սիրով պիտի կատարէի,
եթէ Ս. Ղազարի վանքին միւս Զեռագիր
բժշկարանները չըլլային: 60էն աւելի են
անոնք, և ուրախ եմ յայտարարելու թէ
կարողացայ բոլորն ալ աչքէ անցընել և
պատրաստել անոնց մասին աշխատութիւն-
ներ, որոնք լոյս կը տեսնեն հետզհետէ:

(Շարունակելի)

ՏՕՐԹ. ՎԱՆԱՄ Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Վեհեախի — Ս. Ղազար

12 Դեկտեմբեր 1922

Ի՞նչ է ԵՐԱԺԵ ՏՈՒԹԻՒՆԸ

Երաժշտութիւնը լեզու մ'է, զոր գտաւ համ-
նարը՝ սիրող հոտար:

Ա. ՏԸ ՄԻՒՍՍԷ

—*—

Երաժշտութիւնը բոլոր արուեստներու մէջ
ամենէն զօրաւորն է, վասն զի կը յափշտակէ
զմեզ աշխարհէս՝ ուր կամք, և կը փոխադրէ
զազափարակամ բնակարանի մը մէջ՝ ուր
ամէն իմջ մերդաշնակութիւն և զեղեցկու-
թիւն է:

ՃՈՌՊԵՐԴԻ

—*—

Բանաստեղծութիւնը՝ բառերով շինուած եւ
բաժշտութիւն մ'է, երաժշտութիւնը՝ ձայներով
շինուած բանաստեղծութիւն մը:

ՖՈՒԼԼԸՐ